

BETŰ, SZÁM, ABSZTRAKCIÓ

Betű

A grafikai jel már a barlangrajzok óta inkább az ember jövőt féltő nyugtalanságának az „átírása“, mintsem a jelen leírása volt. „Írni“ anynyi, mint eltávolodni a jelentől, elvonatkoztatni a valóság számos jegyétől, s ily módon lehetővé tenni az ember uralmát az érzékelhető természetben.

Az állatok nem tudnak elszakadni a jelentől, mert természetadta eszközökkel kommunikálnak, s ezek az eszközök csak a közvetlen, jelenhez kötött jövő jelzésére képesek. „A legtöbb rovar és emlős társas kapcsolatai a szagok nyelvén alapulnak“ — írja Lorand Gaspar *Approche de la parole* (Nouvelle Revue Française, 1972. 7. 41.) című cikkében. „A megijesztett vagy megebesített hal kültakarója olyan illatos anyagot választ ki, melyet a többi egyedi vegyi érzékszerveivel (kemoreceptorokkal) érzékel, és pánikba esik tőle.“ A szagok általi kommunikáció kétségkívül sokkal precízebb és kényyszerítőbb, de mivel a közvetlen jelenhez kötődik, lehetetlenné teszi, hogy az állatok kezdeményezően lépjenek fel a környezetükkel szemben. „Emberi rendelet nem lehet olyan könnyörtelen, mint a méhkirálynő mandibuláris mirigyének váladéka. Ennek a szaga olyan áthághatatlan törvény, mely azzal, hogy meggátolja a nőstény méhekben a peteérés folyamatát, a dolgozók külön kasztját hozza létre.“

Az emberi nyelv minden nem nyelvi eszközzel történő kommunikációval szemben, általában a beszéd és különösképpen az írás révén, egyre nagyobb distanciát tart a jelennel, s ezzel átengedi a terepet a jövő, a lehetséges és valószínű előrejelzésének. Az ember nyelvet teremt magának, de nem azért, hogy a dolgok után kullogjon vele, hanem hogy azt céljainak megfelelően mindig újraterepmse. Az írásjel nem is a valóságot, hanem az ember valóságra vonatkozó szándékát fejezi ki. „Havann valami, amiben ma tökéletesen bizonyosak lehetünk, az az írásnak a valóság naiv tükrözését meghaladó elvontsága“ — jegyzi meg André Leroi-Gourhan *Le geste et parole* (Paris, 1964. I. 263.) című könyvében. Az írás története a képirástól az ábécé megjelenéséig a valóságról alkotott, egyre elvontabb és általánosabb képzetek grafikus jelölésének története. A legrégebbi rajzok is inkább a beszédszövegek grafikai „aládúcolásának“ számítanak, s nem a különböző vadásztörténetek szövegtől független megjelenítései. Az első alakoknak mágiikus jelentőségük volt, olyan titkos üzenetet kódoltak, melyet csak a beavatottak voltak képesek megfejteni.

A képirás a dolgok konkrét megjelenési formájához kötődve, a gondolkodást az érzékelhetőség közelében tartja, s visszafogja az elvonatkoztatást. Az ábécé éppen azzal nyit korlátlan teret a gondolkodásnak, hogy nem a beszéd „jelentéseit“, hanem a „hangjait“ írja át, ezáltal

véges számú betűvel végtelen mennyiségű közlésre képes. A képirás egyszeres tagoltságával szemben az alfabetikus írás kétszeresen tagolt, a szószerkezet monémákban ölt testet, a monémákat pedig grafémák hordozzák. Különben az írás sokkal inkább megerőlteti az emberi agyat, mint a beszéd, nehezebben is tanulható meg. Az írás nem a kéz funkciója, mint ahogy a beszéd a hangképző szerveké. „Ahhoz, hogy beszélni tudjon, a beszélőnek nincs egyébre szüksége, mint a saját testére, az íráshoz viszont nem elég, hogy keze van, ezenkívül egy bizonyos íróeszközre is szüksége van: tollra, ceruzára, töltőtollra, írógépre, és még ez sem elég, mert írni nemcsak valamivel, de valamire is szoktunk, kőre, téglára, pergamenre vagy papiruszra, ma pedig leginkább papírra.“ (Étienne Gilson: *Linguistique et philosophie*. Paris, 1969. 206.)

A betűírás, ha egyszerűbb is, sokkal körülményesebb, mint a képirás, mivel sokkal nagyobb elvonatkoztatást igényel. Az olvasó pedig arra kényszerül, hogy egyre hosszabb utat tegyen meg a képi és értelmi jelentés között. A „hegy“ és „ember“ ideogramok képi jelentése sokkal közelebb visz a „remete“ értelméhez, mint maga a „remete“ szó. A betűírás nehéz és kései szerzeménye az emberi géniusznak, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az afáziás beteg betegségének bizonyos szakaszában a betűolvasás szintjéről „visszaesik“ az ideografikus olvasás szintjére. Adhemar Gelb leírja egyik betegét, aki „a B-t gázlámpának, az M-et karneváli sapkának, az S-t pedig póknak“ olvasta. A beteg már nem értette meg a betűk identitását, és csak az egyes ideogramok és konkrét dolgok közti hasonlóságot volt képes felfogni.

A betűírás viszont nemcsak a gondolati absztrakció előtt nyit utat, hanem a ráció egyoldalú túlhajtásának veszélyét is magában rejtí.

A történelem egyik fordulópontján, valamikor a szóbeli kultúrát védő Szókratész után és az írásos kultúra pártján álló Arisztotelész előtt Platón már felhívja a figyelmet erre a veszélyre. „Az írásnak, Phaidrosz, — akár a festészetnek — van egy óriási hátránya. A festmények olyanok, mintha élnének, de tégy fel nekik egy kérdést, nem tudnak válaszolni. Így van a leírt szónoklattal is. [...] A leírt szónoklatot, bárki kezébe kerül is, a hozzáértők és profánok egyaránt közömbösen adják tovább. A leírt szónoklat nem tudja, kihez kell és kihez nem kell szólnia. Ha lebecsülik vagy szidják, mindig az apja segítségére szorul, mert nem képes sem visszaverni a támadást, sem pedig védekezni“ — írja Platón a *Phaidroszban*. E művében Platón felsorolja az írott szöveg minden hiányosságát: a személytelenségét, a változtathatatlanságát, általánosságát. Csak a mai köztudatban él az a „tévhit“, hogy egy értekezés tekintélye abban a mértékben nő, ahogy a beszédből kézírattá, majd géppelt szöveggé, végül pedig nyomtatott szöveggé válik.

Kétezer évvel később a francia forradalom korában, amikor a képi jel felmagasztosult, alkotója pedig a vérpadon találta magát, Rousseau sokkal kritikusabb szemmel közeledik az íráshoz. Az írás számára halott betű, amely megfojtja az életet. „Ha írunk, minden szót a legáltalánosabb értelemben kell használnunk, míg aki beszél, tetszése szerint változtathatja, hanghordozásával megszabhatja a szavak értelmét. Az írott nyelv életképessége hosszú távon nem vetekedhet a beszéd nyelvével.“

A legfőbb rossz egy matematikai-logikai nyelv lenne tehát, egy olyan nyelv, melyet nem lehet beszélni, csak írni. Már most is többször

kérdezi az ember, hogy hogyan kell leírni ezt vagy azt a szót, mint azt, hogy hogyan kell kiejteni. Mintha az elsődleges nem a beszéd volna, hanem az írás.

Platón és Rousseau felfogásától eltérően az írás jelenkori ellenfelei nemcsak a beszéddel, hanem a közlés audio-vizuális eszközeinek összességével is szembeállítják az írást. Felróják az alfabetizmusnak, hogy egyenlősítette, uniformizálta és feldarabolta a világot, s az ő számlájára írható nemcsak a racionalizmus, hanem a nacionalizmus és az individualizmus is. Marshall McLuhan azt reméli, hogy rövidesen az írás és olvasás kultúrája, mely elsősorban az intellektuális tevékenységet serkenti, átadja helyét egy szóbeli-képi kultúrának, mely az emberi érzékenységet fejleszti. „A jövőben a nevelés elsősorban az érzékek és az észlelés csiszolásával és nem a fejek tömésével foglalkozik. Ez bizonyára nem válik az intellektus kárára“ — írja *Pour comprendre les média* (Montréal, 1968. 32.) című könyvében. Közelebb kell hozni a betűírás logikai erejét a kimondott szó érzelmi hitelességéhez. Az írás növeli a beszéd logikai koherenciáját, a beszéd viszont „átlelkesíti“ az írást. Az alfabetikus írásmód fegyelmezi a gondolkozást, és a társadalmi jellegű dialógust egyéni monológgá alakítja át.

Az analfabéták sokkal ritkábban monologizálnak, mint az írástudók. Egy értekezés viszont inkább felolvasott írás, mint elmondott beszéd. Azzal, hogy a beszéd időbeliségét térhez köti, az írás reverzibilissé teszi a logikailag különben visszafordíthatatlan gondolatot. Az írás és beszéd összhangjában különleges szerepet játszik a kézírás, mely szorosabban követi a beszélő egyéniségét, mint a nyomtatott írás. Ivan Bunyin egyszer bevallotta Valentyin Katajevnek, hogy a kézzel való írás sokkal intímebben kötődik az alkotás folyamatához, mint ha gépbe ír az ember. „Mikor egyenesen gépbe ír az ember, minden leütött szó elveszti az egyéniségét, személytelenné válik, míg a sajátkezűleg leírt szavak olyanok a papíron, mint valami nyomok, melyek még nem vették el titkos kapcsolatukat a lelkünkkel, vagy ha úgy vesszük, egész lényünkkel. Ha egy szó hamis, vagy nem az őt megillető helyre kerül, az ember azonnal érzi, nemcsak intuitíve, de szemmel láthatóan érzi, hogyan lassul vagy gyorsul az írása, hogyan változtatja az alakját.“ A grafológia sem foglalkozik a nyomtatott, csak az írott szöveggel. Érdekes lenne a kézzel és az egyenesen géppel alkotó írók stílusa közti különbséget kutatni. Úgy tűnik, az első inkább konnotatív, míg a második inkább denotatív jellegű, az első inkább megismerő, a második inkább kifejező jellegű. Amilyen mértékben eltávolodik az írás a beszédétől, úgy távolodik el a gondolkodástól is, és végül csak a gondolkodás logikai dimenzióját őrzi meg. Mégis jogos igényeketünkben, hogy a logika-központúságot valahogy megpróbáljuk ellensúlyozni, könnyen megfeledkezhetünk arról, hogy az emberi megismerés legnagyobb vívmányai nem a szóbeli kultúrához, hanem az írásbelihez kapcsolódnak. Tudomásul kell venni, hogy az audio-vizuális kultúra az írott, nem pedig a szóbeli kultúrának a része.

McLuhan előnyben részesíti a képirást, mivel az globalitásában és egyidejűségében közelebb áll a tudatunkhoz, mint az analitikus betűírás szekvencialitása. Miután megállapítja, hogy tudatunkban „nincs semmi lineáris vagy szekvenciális“, arra a következtetésre jut, hogy

„mióta a fonetikus ábécé létezik, abban a hiszemben élünk, hogy a deduktív következtetés a logika és ráció egyetlen kritériuma. Pedig éppen ellenkezőleg, a kínai írás minden ideogramjában a létező és a ráció globális intuícióját sejtjük meg, és ez alig hagy valami szerepet az egymásutániságnak mint a cselekvés és gondolkodásmód egyik kifejezési formájának“.

Roland Barthes-ot is a japán kultúra antimechanikus és antialfabetikus egyidejűsége ragadta meg. A japán ember számára a világ nem felfedezésre szánt „ismerettömeg“, hanem csodálni való „felület“. A japán embert nem az foglalkoztatja, hogy bejárja az érzékelhető jelenség és ennek felfogható lényege közti utat, hanem hogy átlássa a jelenségek egészét. Számára „minden dolog díszítőeleme egy másik díszítőelemnek: elsősorban azért, mert például az asztalon vagy a tálcan »megjelenő étel« részekből összeálló egységes egész, melyek közül évés közben egyiket sem részesítjük előnyben“ — írja Barthes *L'empire des signes* (Genève, 1970. 33.) című könyvében. Az európai ember úgy eszik, ahogy ír: folytatólagosan. Étrendjében van bevezetés, tárgyalás és befejezés. A japán étkezés ezzel szemben konfiguratív. „Az étkezés nem a különböző fogások sorrendjének betartását jelenti, hanem az evő pálcika ihletett és könnyed mozdulatával hol az egyik, hol a másik árnyalatot választja ki.“

A japánok, akiket nem gátolt az alfabetikus gondolkodásmód s a világ mechanikai modellje, sokkal hamarabb és könnyebben sajátították el a kultúra kibernetikus modelljét. De nem szabad elfelednünk, hogy az elektronikus korszak szintetizmus az analitikus és absztrakciós gondolkodás hosszas fejlődésének eredménye. Van-e minőségi különbség az ikonikus gondolkodás „szinkretizmusa“ és a tudományos gondolkodás „szintetizmus“ között? Van, mert a szintézis feltételezi az analitikus és absztrakt gondolkodás önmagához való visszatérését. Az egész ember öntudata a szubjektum és objektum közötti ellentmondásos egység feltáráására törekszik.

A szám

A számok történetét ugyanazok a törvények határozzák meg, mint a nevekét: a konkrétól emelkedik fel az absztraktig. „A primitív ember — írja Alexandru Graur *Puțină... aritmetică* (București, 1971. 6.) című könyvében — nagyon alacsony elvonatkoztató képességgel rendelkezett, minden tárgy, minden apró felületen vonás megragadta a figyelmét: nem volt képes elkülöníteni a lényegtől. Ezért nem tudott több dolgot egy kategóriába sorolni, egy fajon belül minden egységet külön fogott fel, fel sem merült benne a többes szám megteremtésének szükségése.“ Ameddig külön szóval jelölünk minden akácfát, addig nem jelenhet meg a „négy akác“ fogalma. A szám annak az emberi képességnek az eredménye, mely a dolgok minőségétől elvonatkoztatva csak a mennyiségükre van tekintettel. Az emberi gondolkodás csak lassanként emelkedett fel az egyetemes fogalmakig, a „kettősségtől“ a „végtelenig“.

Az emberiség azonban hosszú ideig nem tudta túllépni a kettő fogalmát. A queenslandi Pitta-Pitta törzs indiánjai ma is csak két számet ismernek: ouro = 1 és pākoula = 2. A 3-nak azt mondják, hogy pākoula-ng-oura, a 4-nek pedig pākoula-pākoula. Valószínű, hogy az

emberek félkezük ujjait sorra véve jutottak el az 5-ös számjegyig. A görög *pempadzomai* ige, amely a pempe „öt“ jelentésű szóból ered, először „ujjakon való számolást“ jelentett, aztán vette fel a „számolni“ jelentést.

A számok írása a rovásával kezdődik. A kínaiaknál az — 1-et, a = 2-t, a ≡ 3-at jelent, a rómaiaknál az I, a II és a III jelöli ezeket a számokat. Vajon miért jelölték a kínaiak vízszintes, a rómaiak pedig függőleges vonallal a számokat? Vajon nem a régi kínaiak „relacionista“ és a rómaiak „szubsztancialista“ felfogásában kereshetjük-e a magyarázatot? Vajon nem egy, a viszonyokra korlátozódó, következetesen szóbeli és egy, a jelenség és lényeg közti egységet megragadó, következetesen írásbeli kultúra különbségéről van-e itt szó? A vízszintes vonal, úgy tűnik, a gondolat mozgását fejezi ki egyik jelenségtől a másikig, míg a függőleges vonal a gondolatnak a felületi jelenségtől a lényeg mélységéig vezető útját. A közlés entrópiájának csökkenése adott pillanatban arra késztette a rómaiakat, hogy képzeletben az V-ös jelet 5-nek feleltessék meg, a kínaiak pedig a plusz jelet feleltették meg a 10-es számnak. Innen a számolás előlről kezdődik: 6 = VI, vagyis 5 + 1, a 7 = VII, vagyis 5 + 2, ami nyilvánvalóan egyszerűbb, mintha a 7-et így íránk le: IIIIII. Hasonlóképpen egy idő után így jöttek rá arra, hogy könnyebb a 4-est IV-nek írni, mint IIII-nek. A „takarékoságot“ az a szabály teszi lehetővé, mely szerint a nagyobb számjel baloldalára írt kisebb számjelt az előbbiből ki kell vonni. A nagyobb számok írására a rómaiak a görög rendszert vették át, majd később az egész világot az arab számrendszert adaptálta.

Minél egyetemesebbé válik viszont a számok nyelve, annál kevésbé rendelkezik az aritmetika pontosságával. A számok nyelve ugyanis nemcsak az emberek általános és közös ismereteit fejezi ki a valóságról, hanem egyéni viselkedésüket is vele szemben. A számok nyelve soha nem lesz pusztán „denotatív“, hanem „konnotatív“ is. Ezért nemcsak a megismerésben játszik szerepet, hanem gondolkodásunk „izgatószere“ is. A számok nyelve a szorzótáblával szemben mindig „stílusos“.

Az aritmetika olyan szemiotikus rendszer, amelyben a grafikai jel nem egy hangnak felel meg, hanem egyenesen egyfajta értelmi jelentést fejezi ki. Az aritmetikai nyelvnek nincsenek grafémái, csak szimbólumai. Nem rendelkezik a betűírás kettős tagolásával, ezért belülről nem gazdagítható, legfeljebb kívülről egészíthető ki. Másrészt azok az értelmi összefüggések, amelyekre az aritmetika vonatkozik, szigorúan csak mennyiségié. A szám minőségellenes és egyéniségellenes, ha magára hagyjuk, könnyen emberellenessé válik. De az ember nem támaszkodik csupán a megismerésre, a megismerés nem korlátozódik csak a logikára, a logika pedig nem korlátozódik csak a matematikára.

A mágikus számok kapcsán Graur felhívja a figyelmet, hogy a különböző nyelvek mennyire vonzódnak a hármas, ötös és hetes számokhoz. „A legtöbb mesében a királynak három fia vagy három lánya van, sohasem kettő vagy négy.“ Indiában ötös a mágikus szám, a Bibliában hét a főbűnök száma, hét kövér esztendőre hét sovány következik; hétpecsétes a könyv, és hét a gyertyatartó ágainak száma. Vajon miért ez a páratlan számokkal szembeni különleges előszeretet? Mielőtt megismerhennék a dolgok közti valóságos összefüggéseket, a gondolkodás, mely a nyelven alapul, át kell hogy fogja az emberek közti viszonyokat. A császár, a király, a zsarnok tekintélye „páratlan“, akárcsak a hatalom

fölénye. Valószínűleg így kezdődött a páratlan számok „pályafutása”: a harmadik fiú volt a legjobb, az ötödik esszencia, a kvintesszencia a leglényegesebb, a hetedik nap a legszentebb. Úgy tűnik, hogy a demokrácia elmélyülése és kiterjedése a XX. századot egy bináris világnézet felé közelíti, amelyben a központi helyet a 2-es szám foglalja el.

Az ember gondolkodása végül következetesen dialektikussá válik.

Az absztrakció

Az utóbbi időben egyre több azoknak a száma, akik azt nevezik absztraktnak, ami számukra túl „homályos”, túl „egyoldalú”, túl „hátátalan”, vagy éppen „nem elég igaz”. Mind gyanúsabbá válik az ember leghumánusabb teremtménye: az absztrakció.

Ez a gyanú nem új keletű. Az elvontság elleni harc mindig megjelent a gondolkodás történetében, valahányszor bizonyos fogalmak megmerevedése fékezni kezdte a megismerési folyamatot. Így lépett fel Krüsziposz Arisztotelész ellen, a középkori nominalizmus a skolasztikus realizmussal szemben, a modern pozitívizmus a neokantiánus idealizmussal szemben. Mikor bizonyos absztrakciók zsarnoki módon eluralkodnak, újra jelszóvá válik a konkrétumokhoz való visszatérés. Bizonyos absztrakciók bálványozása maga után vonja a konkrétumok lázadását. A megmerevedett absztrakciókkal való szembeszegülés a metafizika felé taszít mindenkit, aki nem gondolkodik dialektikusan. Elfogadják a dolgok mozgását, de elutasítják a mozgásban levő dolgokat. Elfogadják a megismerést, de elvetik az ismereteket, elfogadják a gondolkodást, de elutasítják a gondolatokat. A beszédet szembefordítják a szavakkal. Ez a fajta metafizika az elvonatkoztatásból él, de elveti az absztrakciót. Martin Heidegger szerint a leírt absztrakciókból, gondolatokból, fogalmakból, szavakból épül fel az a menedékhely, ahova a gondolkodás „gyávái” húzódnak vissza, hogy nosztalgiával emlegessék azokat az idöket, amikor a fogalmak még nem akadályozták a gondolkozást, és az írás nem fogta vissza a megismerést. Heidegger az abszolút nyugalmi állapot metafizikájával az abszolút mozgás metafizikáját állítja szembe. Viszont a gondolkodás abszolút mozgása nem lehetséges a gondolatok relatív állandósága nélkül, mert a dolgok mozgása sem lehetséges a mozgásban levő dolgok nélkül. A gondolatok relatív egyensúlya a dolgok relatív egyensúlyát tükrözi, míg a gondolkodás mozgása a valóság mozgását adja vissza. (*Qu'appelle-t-on penser?* Paris, 1959. 91.)

Mircea Floreant, századunk első felének egyik legjelentősebb román filozófusát is az absztraktnak a „nem igaz”-zal való azonosítása háborította fel, már 1934-ben. „Lehet, hogy az »absztraktnak« a filozófáló polgár tudtán és akaratan kívül tekinti »hamisnak«. Mindenesetre nekem úgy tűnik, ez az ő be nem vallott gondolata. De sokkal kényelmesebb azt mondani, hogy valami »absztraktnak«, mint azt, hogy valami »hamisnak«. Azt, hogy hamis, be kell bizonyítani. Míg az absztraktnak olyan kézenfekvő valami, hogy tiszta idővesztegetés bizonygatásával foglalkozni. Elég az iránta való »undorunkat« éreztetni” — írja Mircea Florean *Reconstrucția filozofică* (București, 1944. 303—304.) című könyvében.

Kétségkívül léteznek hamis absztrakciók, de fontosabb az a tény, hogy az igazság is csak absztraktnak lehet. A „konkrét” igazság tulajdon-

képpen az absztrakció logikai rendszere, mely sokoldalúan tükrözi a konkrét valóságot. Egy igazság akkor konkrétabb a másiknál, ha a vizsgált tárgynak több lényegi vonását tükrözi. A konkrét igazsághoz, akár csak az abszolút igazsághoz, csak aszimptotikusan lehet elérni, vagyis a végtelenben. Mindig létezhet a konkrét valóságnál konkrétabb igazság. Bizonyos absztrakciók hamis voltából nem következik az, hogy minden absztrakciót el kell vetnünk, hanem éppen ellenkezőleg, a hamis absztrakció igaz absztrakciók kidolgozását követeli.

Egyetlen kultúra sem létezhet elvonatkoztatás nélkül. A legkonkrétabb művészet is akkor válik igazán művészetté, amikor absztrakciót fejez ki. Ha egy múzeumban kiállított szemetesládát művészetnek tekintenénk, az máris absztrakció lenne, mely a tárgyat háztartási szerepéből szimbólum rangjára emeli.

Az elvonatkoztatás „feltárást” jelent, vagyis az általánost fedő egyéni burok eltávolítását. Miután létrehozta a fogalmat, a szó feláldozza metaforikus kifejezőkészségét. Az általános megvilágítása homályba burkolja az egyénit. Mihail Ralea írta *Explicarea omului* című könyvében, hogy „az absztrakció nem egyéb, mint egyetlen nézőpont elkülönítése és az összes többi gátlása”.

Az ember az egyetlen olyan lény, aki képes átalakítani a konkrétumot, mivel az egyetlen, aki absztrakciók teremtésére képes, mivel az egyetlen, aki meg tudta teremteni a nyelvi kommunikációt.

Kopacz Mária: Helyettem kisvirág

